

УДК 343.2/.7:343.122

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.5>

СПЕЦІАЛЬНІ ПОТЕРПІЛІ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОНАННЯМ СЛУЖБОВИХ, ПРОФЕСІЙНИХ ЧИ ГРОМАДСЬКИХ ОБОВ'ЯЗКІВ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Вознюк А.А.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем протидії злочинності
навчально-наукового інституту поліцейської діяльності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3352-5626*

Вознюк А.А. Спеціальні потерпілі у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків: концептуальні проблеми кримінально-правової охорони.

У статті досліджено концептуальні проблеми кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням ними службових, професійних чи громадських обов'язків.

Проаналізовано чинні положення Кримінального кодексу України, що забезпечують охорону життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, власності та законної діяльності відповідних осіб.

Обґрунтовано, що наявна модель кримінально-правової охорони таких потерпілих не є цілісною, а характеризується фрагментарністю, несистемністю та відсутністю єдиного підходу до побудови спеціальних норм.

Встановлено, що кримінально-правовий захист цих осіб реалізується через самостійні спеціальні норми, кваліфіковані склади загальних кримінальних правопорушень і загальні норми, які застосовуються субсидіарно.

Виявлено нерівномірність законодавчого захисту різних категорій спеціальних потерпілих, дублювання загальних і спеціальних складів кримінальних правопорушень, надмірну казуїстичність законодавчого регулювання, а також труднощі кваліфікації, зумовлені недостатньою диференціацією кримінальної відповідальності.

Окрему увагу приділено проблемі співвідношення посиленого кримінально-правового захисту спеціальних потерпілих із принципом рівності та вимогою кримінально-правової пропорційності.

Зроблено висновок про необхідність вироблення єдиної концепції кримінально-правової охорони таких осіб і вдосконалення загальних та спеціальних норм Кримінального кодексу України з метою підвищення системності, узгодженості й ефективності кримінально-правового регулювання.

Найбільш виправданим є збереження спеціальних норм передусім у тих випадках, коли криміналізується втручання в законну діяльність відповідної особи, перешкоджання її здійсненню або інші форми протидії виконанню нею службових, професійних чи громадських обов'язків. Водночас посягання на особисті блага таких осіб у багатьох випадках доцільно охоплювати кваліфікованими складами загальних норм за умови їх системного вдосконалення. Це дало б змогу зменшити казуїстичність кримінального закону, підвищити його системність і забезпечити більш послідовну диференціацію кримінальної відповідальності.

Ключові слова: потерпілий, журналіст, працівник правоохоронного органу, військовослужбовець, захисник, суддя, представник влади, службова особа, державний та громадський діяч, священнослужитель, заручник, життя та здоров'я, власність, воля, честь та гідність, національна безпека, авторитет органів державної влади, статева свобода, посягання на життя, погроза або насильство, знищення або пошкодження майна, перешкоджання діяльності, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, покарання, кваліфікація.

Vozniuk A.A. Specially protected victims in connection with the performance of official, professional, or civic duties: conceptual problems of criminal law protection.

The article examines the conceptual problems of the criminal-law protection of specially protected victims in connection with the performance of their official, professional, or civic duties.

It analyzes the current provisions of the Criminal Code of Ukraine that ensure the protection of the life, health, liberty, honor, dignity, sexual freedom, property, and lawful activities of the relevant persons.

It is argued that the existing model of criminal-law protection of such victims is not coherent, but rather is characterized by fragmentation, inconsistency, and the absence of a unified approach to the construction of special provisions.

It is established that the criminal-law protection of these persons is implemented through independent special provisions, aggravated forms of general criminal offenses, and general provisions applied on a subsidiary basis.

The study identifies uneven legislative protection of different categories of specially protected victims, duplication of general and special corpus delicti, excessive casuistic detail in legislative regulation, as well as difficulties in legal qualification caused by insufficient differentiation of criminal liability.

Particular attention is paid to the issue of the relationship between the enhanced criminal-law protection of specially protected victims and the principle of equality, as well as the requirement of proportionality in criminal law.

The article concludes that there is a need to develop a unified concept of criminal-law protection for such persons and to improve both the general and special provisions of the Criminal Code of Ukraine in order to enhance the systematic nature, consistency, and effectiveness of criminal-law regulation.

The most justified approach is to maintain special norms primarily in cases involving the criminalization of interference with a person's lawful activities, obstruction of such activities, or other forms of opposition to the performance of their official, professional, or public duties. At the same time, encroachments on the personal interests of such individuals should, in many instances, be addressed through the aggravated elements of general norms, provided these norms are systematically improved. This would allow for a reduction in the casuistry of criminal law, enhance its consistency, and ensure a more coherent differentiation of criminal liability.

Key words: victim, journalist, law enforcement officer, servicemember, defense counsel, judge, public authority representative, official, state or public figure, clergyperson, hostage, life and health, property, liberty, honor, and dignity, national security, authority of public authorities, sexual freedom, attempt on a person's life, threat or violence, destruction of or damage to property, obstruction of lawful activities, criminal offense, criminal liability, punishment, legal qualification.

Постановка проблеми. У Кримінальному кодексі України (далі – КК) сформовано значний масив спеціальних кримінально-правових норм, що забезпечують охорону осіб, на яких посягають у зв'язку з виконанням ними службових, професійних чи громадських обов'язків. Ідеться про посягання на життя (ст. 112, 348, 348-1, 379, 400, 443, п. 8 ч. 2 ст. 115 КК), здоров'я (ст. 345, 345-1, 346, 350, 377, 398, 405 КК), волю (ст. 349, 349-1, 444 КК), честь і гідність (ст. 435-1 КК), статеву свободу (ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153 КК), власність (ст. 347, 347-1, 352, 378, 399 КК), тасмницю листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції (ст. 163 КК), а також про втручання в їхню законну діяльність чи перешкоджання їй (ст. 114-1, 157, 170, 171, 180, 342, 343, 344, 351, 351-1, 351-2, 376, 386, 397, 402, 403, 404 КК). До таких потерпілих, зокрема, належать державні та громадські діячі, працівники правоохоронних органів та інші представники влади, судді, народні засідателі, присяжні, захисники, представники особи, журналісти, представники іноземної держави, особи, які мають міжнародний захист, священнослужителі, військовослужбовці, службові особи та громадяни, які виконують громадський обов'язок.

Запровадження цих спеціальних норм має на меті гарантування належного рівня кримінально-правового захисту осіб, виконання якими службових, професійних чи громадських обов'язків зумовлює підвищений ризик протиправних посягань. Проте особливістю цієї законодавчої моделі є не стільки її послідовне розширення, скільки фрагментарний характер її формування: відповідні норми з'явилися в різний час, з різних мотивів і без належної уніфікації законодавчих підходів. Унаслідок цього чинне регулювання характеризується концептуальною неоднорідністю, різним обсягом кримінально-правової охорони окремих категорій потерпілих і наявністю проблем у розмежуванні спеціальних і загальних кримінально-правових заборон. Тому актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення системності кримінального законодавства, дотримання принципів правової визначеності та пропорційності кримінально-правових заборон, а також пошуку оптимальної моделі кримінально-правової охорони осіб, діяльність яких має особливе державне та суспільне значення.

Метою статті є комплексний аналіз кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків, з'ясування концептуальних проблем її законодавчого регулювання та визначення основних напрямів його вдосконалення.

Стан опрацювання проблематики. Окремі питання кримінально-правової охорони таких осіб, а також проблеми кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень були предметом наукових досліджень у працях А.В. Андрушка, В.П. Беленка, Я.С. Безпалої, Є.М. Блажівського, А.В. Боровика, Л.П. Брич, Н.О. Гуторової, І.О. Давидович, Ю.П. Дзюби, Л.В. Дорош, О.О. Дудорова, К.П. Задої, Д.М. Каменського, О.О. Кирбятєва, В.А. Клименка, О.О. Книженко, В.Г. Кондратова, В.В. Кузнецова, В.М. Куца, В.Р. Ладнюк, С.Я. Лихової, Р.О. Мовчана, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого, Є.О. Письменського, А.В. Савченка, І.З. Сень, М.В. Сийплові, І.М. Ткаченко, М.І. Хавронюка, В.В. Шаблістого, С.Д. Шапченка та інших дослідників. Певні аспекти зазначеної тематики вже ставали об'єктом аналізу в межах попереднього дослідження [1].

Попри значні наукові напрацювання зазначених учених, низка важливих питань залишається дискусійною. Зокрема, неоднозначними є питання співвідношення загальних і спеціальних норм, меж криміналізації посягань на окремі категорії потерпілих, а також доцільності існування значної кількості спеціальних складів кримінальних правопорушень, побудованих за ознакою особливого статусу потерпілого, пов'язаного з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-правова охорона спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків забезпечується умовно трьома взаємопов'язаними групами норм.

Першу з них становлять спеціальні кримінально-правові норми, спрямовані на охорону життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, власності та інших особистих благ таких потерпілих (див. таблицю 1).

Таблиця 1. Спеціальні норми, що забезпечують кримінально-правову охорону життя, здоров'я, власності, волі, честі, гідності, статевої свободи спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних та громадських обов'язків

Спеціальні потерпілі	Статті що забезпечують кримінально-правову охорону окремих об'єктів				
	Життя	Здоров'я	Власність	Воля, честь і гідність	Статева свобода
Державні та громадські діячі	Посягання на життя (ст. 112)	Погроза або насильство (ст. 346)			
Працівники правоохоронних органів та інші представники влади	Посягання на життя (ст. 348)	Погроза або насильство (ст. 345)	Умисне знищення або пошкодження майна (ст. 347)	Захоплення як заручника (ст. 349)	
Службова особа чи громадянин, який виконує громадський обов'язок		Погроза або насильство (ст. 350)	Умисне знищення або пошкодження майна (ст. 352)		
Потерпілий у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків	Умисне вбивство (п. 8 ч. 2 ст. 115)				Згвалтування (ч. 2 ст. 152) Сексуальне насильство (ч. 2 ст. 153) ¹

¹ Положення цих статей поширюються на усіх потерпілих, якщо кримінальне правопорушення вчинене у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків.

Журналісти	Посягання на життя (ст. 348-1)	Погроза або насильство (ст. 345-1)	Умисне знищення або пошкодження майна (ст. 347-1)	Захоплення як заручника (ст. 349-1)	
Захисники та представники особи	Посягання на життя (ст. 400)	Погроза або насильство (ст. 398)	Умисне знищення або пошкодження майна (ст. 399)		
Судді, народні засідателі чи присяжні	Посягання на життя (ст. 379)	Погроза або насильство (ст. 377)	Умисне знищення або пошкодження майна (ст. 378)		
Представник іноземної держави	Посягання на життя (ст. 443)				
Начальник (військово-службовець)		Погроза або насильство (ст. 405)			
Військово-службовець		Погроза (ст. 435-1)		Образа честі і гідності (ст. 435-1)	

Саме ці норми найбільш виразно відображають підвищений рівень кримінально-правового захисту відповідних осіб, оскільки пов'язують кримінальну відповідальність з їхнім особливим статусом, зумовленим виконанням ними суспільно значущих функцій. До цієї групи належать, зокрема, норми про посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК), працівника правоохоронного органу, члена громадського формування чи військовослужбовця (ст. 348 КК), журналіста (ст. 348-1 КК), судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 379 КК), захисника чи представника особи (ст. 400 КК), а також норми про погрозу або насильство щодо відповідних осіб, умисне знищення чи пошкодження їхнього майна, захоплення їх як заручників, згвалтування чи сексуальне насильство у зв'язку з виконанням ними відповідних обов'язків (зокрема, ст. 345, 345-1, 346, 347, 347-1, 349, 349-1, 350, 352, 377, 378, 398, 399, ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153 КК).

Другу групу утворюють кримінально-правові заборони, що встановлюють відповідальність за втручання в законну діяльність таких осіб, перешкоджання їй здійсненню, незаконний вплив на них, а також інші форми протидії належному виконанню потерпілими службових, професійних чи громадських обов'язків (див. таблицю 2).

Таблиця 2. Спеціальні норми, що забезпечують кримінально-правову охорону законної діяльності потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних та громадських обов'язків

Спеціальні потерпілі	Статті що забезпечують кримінально-правову професійної діяльності
Державні та громадські діячі	Втручання в діяльність (ст. 344); Перешкоджання діяльності (ст. 351, 351-1, 351-2).
Працівники правоохоронних органів та інші представники влади	Опір (ст. 342); Втручання в діяльність (ст. 343).
Судді	Втручання в діяльність (ст. 376); Невиконання судового рішення (ст. 382).
Захисники та представники особи	Втручання в діяльність (ст. 397).
Учасники кримінального провадження (свідок, потерпілий, експерт, спеціаліст)	Перешкоджання з'явленню, примушування до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386).
Журналісти	Перешкоджання законній професійній діяльності (ст. 171).
Військовослужбовці, військові начальники, Збройні Сили України та інші військові формування	Перешкоджання законній діяльності (ст. 114-1); Непокоря (ст. 402); Невиконання наказу (ст. 403); Опір або примушування до порушення службових обов'язків (ст. 404).

Суб'єкт виборчого процесу та процесу референдуму	Перешкоджання роботі, здійсненню прав (ст. 157).
Професійні спілки, політичні партії, громадські організації	Перешкоджання законній діяльності (ст. 170).
Священнослужителі	Перешкоджання діяльності (ст. 180).

Особливість цих норм полягає в тому, що вони спрямовані на охорону діяльності спеціального потерпілого, яка має суспільно значущий характер і потребує безперешкодного здійснення. Прикладами таких кримінально-правових заборон є, зокрема, норми про перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК), втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця (ст. 343 КК), втручання у діяльність державного діяча (ст. 344 КК), перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради (ст. 351 КК), перешкоджання діяльності органу державного фінансового контролю, Рахункової палати, члена Рахункової палати (ст. 351-1 КК), перешкоджання діяльності Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ст. 351-2 КК), втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК), втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК), а також інші суміжні заборони, передбачені статтями 157, 170, 180, 386, 114-1 КК.

Третю групу становлять загальні кримінально-правові норми, у межах яких особливий статус потерпілого прямо не виокремлюється, однак які також можуть застосовуватися у випадках посягань на таких осіб у зв'язку з виконанням ними відповідних обов'язків. До цієї групи можуть належати, зокрема, загальні норми про умисне вбивство (ст. 115 КК), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК), погрозу вбивством (ст. 129 КК), умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК), якщо відповідне посягання вчинено щодо особи у зв'язку з виконанням нею службових, професійних чи громадських обов'язків, однак воно не охоплюється ознаками спеціальної кримінально-правової заборони або потребує самостійної чи додаткової кримінально-правової оцінки.

Значення таких норм полягає в тому, що вони забезпечують базовий, універсальний рівень кримінально-правової охорони таких потерпілих і водночас виконують субсидіарну функцію в тих випадках, коли законодавець не передбачив спеціального складу кримінального правопорушення щодо певної категорії осіб або коли фактичні обставини вчиненого не дають підстав для застосування спеціальної норми. Саме тому загальні норми не можуть розглядатися як другорядний елемент відповідної системи охорони: у низці випадків вони є єдиною можливою підставою кримінальної відповідальності, а в інших – доповнюють спеціальні приписи, забезпечуючи комплексний кримінально-правовий захист.

Водночас застосування таких норм нерідко пов'язане з проблемою їх співвідношення зі спеціальними кримінально-правовими заборонами. Якщо вчинене посягання повністю охоплюється ознаками спеціальної норми, саме вона підлягає пріоритетному застосуванню. Якщо ж окремі прояви кримінально протиправної поведінки виходять за межі спеціального складу, можливе застосування загальної норми поряд зі спеціальною з урахуванням правил кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень. Отже, значення третьої групи норм полягає не лише в «резервному» захисті спеціальних потерпілих, а й у забезпеченні системності кримінально-правової охорони, що особливо важливо в умовах фрагментарного характеру спеціального нормативного регулювання.

Такий поділ має умовний характер, однак дає змогу розкрити увесь механізм кримінально-правової охорони потерпілих у зв'язку з виконанням ними відповідних обов'язків, показати її комплексний характер і водночас підкреслити, що відповідний захист здійснюється як шляхом установлення спеціальних заборон, так і шляхом застосування загальних норм кримінального закону.

Аналіз положень статей, що забезпечують кримінально-правову охорону спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних та громадських обов'язків, дає змогу виокремити низку концептуальних проблем, пов'язаних із їх конструюванням, які перешкоджають ефективному правозастосуванню.

1. Відсутність єдиної моделі кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних та громадських обов'язків.

Однією з центральних концептуальних вад чинного КК є відсутність єдиної моделі кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих, які зазнають посягань у зв'язку з виконанням служ-

бових, професійних або громадських обов'язків. Хоча законодавець і виокремлює низку категорій таких осіб, відповідні норми не побудовані за єдиним змістовим і техніко-юридичним стандартом. Унаслідок цього в Особливій частині КК сформовано не цілісну систему, а сукупність окремих нормативних блоків, створених за різною логікою.

Якщо кримінально-правова охорона життя, здоров'я, власності та волі загалом здійснюється в розділах II, III, VI Особливої частини КК, які безпосередньо призначені для захисту цих благ, то щодо спеціальних потерпілих вона переважно забезпечується в розділах II, XV, XVIII, XIX, XX Особливої частини КК. Останні створені для охорони об'єктів, пов'язаних із законною діяльністю відповідних осіб, зокрема основ національної безпеки, авторитету органів державної влади та місцевого самоврядування, правосуддя, законної діяльності журналістів, установленого порядку несення військової служби, а також миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Йдеться про спеціальні кримінально-правові норми, передбачені, зокрема, статтями 112, 114-1, 345, 345-1, 346, 347, 347-1, 348, 348-1, 349, 349-1, 350, 352, 377, 378, 379, 398, 399, 400, 405, 435-1, 443 КК.

Водночас існує й інший рівень кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих – через кваліфіковані склади кримінальних правопорушень, у яких передбачено посилену відповідальність за посягання у зв'язку з виконанням особою службових, професійних чи громадських обов'язків. Йдеться, зокрема, про умисне вбивство особи або її близького родича у зв'язку з виконанням нею службового чи громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК), зґвалтування чи сексуальне насильство щодо особи у зв'язку з виконанням нею відповідних обов'язків (ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153 КК), а також про порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції щодо державних чи громадських діячів і журналістів (ч. 2 ст. 163 КК).

Отже, кримінально-правова охорона життя, здоров'я, власності та волі спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків фактично здійснюється на двох рівнях спеціальних норм: через самостійні спеціальні норми та через кваліфіковані склади загальних норм¹. За відсутності спеціальної норми, що підлягає застосуванню, відповідне посягання кваліфікується за загальними кримінально-правовими нормами.

Ця обставина свідчить про відсутність єдиної моделі кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням ними службових, професійних чи громадських обов'язків. У зв'язку з цим постає питання, за яким критерієм в одних випадках посилення кримінально-правової охорони здійснюється на рівні кваліфікованих складів кримінальних правопорушень, а в інших – шляхом конструювання самостійних спеціальних норм. Складається враження, більше того – переконання, що чіткий і послідовний критерій такого розмежування в чинному кримінальному законодавстві відсутній. Значною мірою це зумовлено історичними особливостями формування відповідних положень ще на етапі розроблення КК 2001 року. Надалі така законодавча модель не зазнала концептуального перегляду, а навпаки, дістала подальший розвиток, що підтверджується запровадженням у КК «журналістських статей» (ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1), ст. 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю», а також змінами до ч. 2 ст. 152 і ч. 2 ст. 153 КК, якими як кваліфікуючу ознаку передбачено вчинення відповідного діяння щодо особи у зв'язку з виконанням нею службового, професійного чи громадського обов'язку.

Найбільш обґрунтованим видається існування спеціальних кримінально-правових норм щодо таких потерпілих саме у випадках, коли криміналізується втручання в їхню законну діяльність, перешкоджання її здійсненню або інші форми протидії належному виконанню ними службових, професійних чи громадських обов'язків (див. таблицю 2). Натомість посягання на особисті блага таких осіб у відповідних випадках можуть отримувати належну кримінально-правову оцінку в межах загальних норм із відповідними кваліфікуючими ознаками. Такий підхід не є новим у кримінально-правовій доктрині. Так, О.В. Острогляд слушно зауважував, що особливого кримінально-правового захисту потребує насамперед професійна діяльність журналістів, тоді як охорона їхнього життя, майна та інших особистих благ може забезпечуватися загальними нормами [2, с. 176].

У подібному напрямі міркує і С.В. Бабанін, який вважає доцільним установлювати відповідальність за посягання на життя чи здоров'я особи, пов'язані з виконанням нею професійних або громадських обов'язків, у межах загальних норм. У зв'язку з цим він пропонує передбачити

¹ Ці кваліфіковані склади загальних норм фактично є спеціальними щодо основної (загальної) норми.

в статтях 121, 122, 125, 126 КК відповідну обтяжуючу обставину – вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням потерпілим професійного або громадського обов'язку [3, с. 99].

Ще радикальніше цю ідею розвиває І. З. Сень, яка звертає увагу на те, що у складах кримінальних правопорушень про посягання на життя спеціальних потерпілих зміщено акцент у пріоритетності об'єктів кримінально-правової охорони: життя потерпілого фактично постає не основним, а додатковим обов'язковим об'єктом. На думку вченої, такий підхід є сумнівним з огляду на конституційне положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. У зв'язку з цим І.З. Сень обстоює доцільність виключення з КК статей, які передбачають самостійні склади посягання на життя спеціальних потерпілих [4, с. 131].

Про доцільність відмови від низки спеціальних норм у тій чи іншій формі зауважували також А.В. Боровик [5, с. 494], Р.А. Бориславський [6, с. 191, 192], І.Б. Газдайка-Василишин [7, с. 18], М.В. Мартишко [8, с. 19-21], О.С. Павлова [9, с. 116-117, 223], Ю.В. Сподарик [10, с. 148], О.М. Шармар [11, с. 164]. Водночас у науці висловлено й протилежні пропозиції. Зокрема, А. Семенюк-Прибатень виступає за розширення переліку спеціальних заборон шляхом включення до КК норм про відповідальність за знищення чи пошкодження майна начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, а також майна державного чи громадського діяча у зв'язку з його державною чи громадською діяльністю [12, с. 6, 11, 16].

Однак навіть у разі підтримки ідеї скорочення кількості спеціальних норм просте механічне перенесення відповідних посягань до загальних норм не може вважатися достатнім. У доктрині слушно звертається увага на те, що виключення окремих спеціальних норм у деяких випадках здатне призвести не до вдосконалення, а до фактичного послаблення кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих. Показовим у цьому сенсі є приклад ст. 347 КК, відповідно до якої кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна спеціального потерпілого настає незалежно від розміру заподіяної шкоди, тоді як за ч. 1 ст. 194 КК відповідальність можлива лише за умови заподіяння шкоди у великих розмірах.

На цю проблему звертають увагу В.В. Гальцова та О.О. Володіна, які підкреслюють, що в чинному кримінальному законі фактично склалася різна модель охорони відносин власності залежно від соціальної ролі потерпілого. Якщо у складах, де фігурує спеціальний потерпілий, знищення чи пошкодження майна не потребує обов'язкового встановлення майнової шкоди певного розміру, то щодо загального потерпілого така ознака є необхідною [13, с. 191].

У такому ж ключі висловлюються О.О. Дудоров та Р.О. Мовчан, які слушно зазначають, що виключення з КК спеціальної норми, передбаченої ст. 347, і просте доповнення ст. 194 кваліфікуючою ознакою, розрахованою на спеціального потерпілого, не дало б змоги врахувати специфіку кримінально-правової характеристики умисного знищення або пошкодження майна спеціальних потерпілих. Це означало б фактичне зниження рівня їх кримінально-правової охорони [14, с. 370].

Отже, проблема полягає не лише в самій наявності значної кількості спеціальних норм, а й у відсутності належно вивіреної моделі їх можливого заміщення загальними кримінально-правовими заборонами. Тому ідея скорочення спеціальних норм може бути реалізована лише за умови одночасного суттєвого вдосконалення загальних норм КК, які повинні враховувати особливості кримінально-правової охорони життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, власності та інших особистих благ спеціальних потерпілих. Без такого системного перегляду відмова від спеціальних норм ризикує обернутися не усуненням казуїстичності, а зниженням рівня кримінально-правового захисту осіб, які виконують службові, професійні чи громадські обов'язки.

Відсутність єдиної моделі кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих виявляється також у способах законодавчого опису зв'язку між посяганням і статусом потерпілого. Як свідчить аналіз норм КК, щодо журналіста кримінально-правова охорона пов'язується із його «законною професійною діяльністю», щодо захисника чи представника особи – з «правомірною діяльністю» або «діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги», щодо судді – з «діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя», щодо службової особи – зі «службовою діяльністю», а щодо представника іноземної держави – також зі спеціальною метою впливу на характер його діяльності або на діяльність держав чи організацій, які він представляє. В окремих випадках відповідна конструкція використовується непослідовно. Так, у ст. 349-1 КК вона прямо не відтворена в диспозиції. Як слушно зазначає Ю.В. Гродецький, у цьому разі фактично порушено вимоги

законодавчої техніки та логіку єдиного підходу до опису ознак норм, покликаних відобразити однакову специфіку суспільної небезпечності [15, с. 162].

Різноманіття словесних конструкцій, а подекуди й відсутність прямої вказівки на відповідний зв'язок мають не лише техніко-юридичне, а й практичне значення. Це зумовлює необхідність у кожному випадку окремо встановлювати характер зв'язку між посяганням і статусом потерпілого, межі охоронюваної діяльності, а також співвідношення загальної та спеціальної норм. У результаті ускладнюється кваліфікація вчиненого, посилюється конкуренція кримінально-правових норм і зростає ризик неоднакового правозастосування.

Не менш виразно відсутність єдиної моделі простежується й у способах нормативного визначення самих спеціальних потерпілих. Як зауважує Р.Л. Максимович, поняття спеціального потерпілого в КК закріплюється по-різному: інколи – у примітці до статті, інколи – через відсылку чи бланкетну диспозицію, а в окремих випадках його ознаки з'ясовуються лише шляхом звернення до судової практики. Це означає, що обсяг кримінально-правової охорони залежить не лише від тексту КК, а й від нормативних актів, до яких він відсилає, а також від практики їх тлумачення [16]. Показово, що перелік правоохоронних органів визначено в ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», а дефініцію журналіста закріплено у ст. 1 Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста», а також у примітці до ст. 345-1 КК.

Саме тому в науковій літературі неодноразово зверталася увага на недоліки законодавчої техніки у визначенні спеціальних потерпілих (зокрема, А.В. Боровиком [17, с. 196; 18, с. 64], В.В. Кузнецовим [19], Є.Г. Ісаєнком [20, с. 81]).

Додаткові труднощі зумовлює й множинність різновидів таких потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків (див. табл. 1, 2). Чим розгалуженішою стає система спеціальних складів, тим складніше правозастосовним органам правильно обрати норму, яка підлягає застосуванню в конкретному випадку.

Особливо гостро ця проблема виявляється в ситуаціях, коли одна й та сама особа потенційно може розглядатися крізь призму кількох спеціальних статусів. Наприклад, державний діяч, працівник правоохоронного органу, суддя водночас є носієм функцій публічної влади та особою, яка виконує службові обов'язки. Захисника та представника особи можна віднести до осіб, які виконують професійні обов'язки. У таких випадках постає питання про співвідношення кількох спеціальних норм, межі їх конкуренції та вибір тієї з них, яка найбільш повно відображає характер учиненого посягання. Це ще раз підтверджує, що проблема кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих полягає не лише в множинності відповідних норм, а насамперед у відсутності узгодженої концепції такого захисту. Чинна модель має фрагментарний характер і є радше результатом точкових законодавчих рішень, ніж виявом системного підходу до диференціації кримінальної відповідальності. Саме це зумовлює подальші проблеми: нерівномірність обсягу кримінально-правової охорони, дублювання загальних і спеціальних норм, а також труднощі правозастосування.

2. Фрагментарність і несистемність законодавчого захисту.

Аналіз відповідних положень КК свідчить про нерівномірність і непослідовність кримінально-правової охорони окремих категорій потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних та громадських обов'язків. Для одних груп таких осіб законодавець передбачив розгорнутий комплекс спеціальних норм, що охоплює погрозу, насильство, умисне знищення або пошкодження майна, посягання на життя, перешкоджання діяльності, а для окремих категорій – також захоплення заручників. Натомість для інших спеціальних потерпілих передбачено лише окремі спеціальні склади кримінальних правопорушень, які не утворюють цілісної системи кримінально-правової охорони.

Така ситуація зумовлює асиметрію захисту різних благ залежно від категорії потерпілого. Так, працівники правоохоронних органів мають окремий блок норм, що забезпечує посилену охорону їхнього життя, здоров'я, волі, власності та діяльності (ст. 342, 343, 345, 347, 348, 349 КК). Аналогічний підхід застосовано і до журналістів, щодо яких у КК сформовано самостійний комплекс спеціальних норм (ст. 171, 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК). Судді, народні засідателі, присяжні, захисники та представники особи також охоплені відносно розгорнутими комплексами кримінально-правової охорони (ст. 376, 377, 378, 379, 397, 398, 399, 400 КК). Водночас на відміну від працівників правоохоронних органів і журналістів, щодо них не передбачено спеціальної нор-

ми про захоплення як заручника. Натомість щодо представника іноземної держави законодавець фактично передбачив лише відповідальність за посягання на життя (ст. 443 КК), не встановивши спеціальних норм щодо охорони його здоров'я, волі, власності чи діяльності. Подібна нерівномірність простежується і щодо державних чи громадських діячів, для яких КК передбачає спеціальні норми про посягання на життя, погрозу та насильство (ст. 112, 346), однак не містить окремих спеціальних норм про умисне знищення або пошкодження їхнього майна, а також про захоплення особи як заручника. Ще одним показовим прикладом є службова особа або громадянин, який виконує громадський обов'язок: щодо них передбачено спеціальні норми про погрозу, насильство та умисне знищення або пошкодження майна (ст. 350, 352 КК), однак відсутні окремі спеціальні норми про захоплення особи як заручника. Слід наголосити, що ст. 350, 352 КК можуть бути застосовані і до окремих видів службових осіб чи громадян, які виконують громадський обов'язок. Наприклад, до військовослужбовців. Як слушно зазначає А. О. Винник, працівники ТЦК та СП, які здійснюють оповіщення населення про мобілізацію, можуть визнаватися службовими особами, а тому в разі заподіяння їм шкоди під час виконання таких функцій застосування ст. 350 КК є обґрунтованим [21, с. 149].

Окремо слід звернути увагу на кримінально-правову охорону військовослужбовців, яка також не характеризується системністю. У цій частині КК лише окремі норми безпосередньо спрямовані на кримінально-правову охорону військовослужбовців як спеціальних потерпілих: ст. 114-1 КК – щодо перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, ст. 402 КК – щодо непокори, ст. 403 КК – щодо невиконання наказу, ст. 404 КК – щодо опору начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, ст. 405 КК – щодо погрози або насильства стосовно начальника та ст. 435-1 КК – щодо образи честі і гідності, а також погрози військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, його близьким родичам чи членам сім'ї.

Зазначена асиметрія навряд чи може бути переконливо пояснена лише різним ступенем суспільної небезпечності посягань. Якщо законодавець виходить із того, що спеціальний статус потерпілого сам по собі потребує посиленої кримінально-правової охорони, логічним було б або послідовно формувати для відповідних категорій осіб повні блоки спеціальних норм, або, навпаки, відмовитися від множинності таких спеціальних складів і забезпечити диференціацію відповідальності за допомогою кваліфікуючих ознак у межах загальних норм. Натомість чинна модель поєднує обидва підходи без належної системності, унаслідок чого окремі законодавчі рішення виглядають ситуативними та не завжди доктринально обґрунтованими.

3. Дублювання загальних складів кримінальних правопорушень і надмірна казуїстичність законодавчого регулювання.

Ще однією істотною концептуальною вадою спеціальних норм кримінально-правової охорони окремих категорій потерпілих є дублювання загальних складів кримінальних правопорушень і пов'язана з цим надмірна казуїстичність кримінального закону. Йдеться про ситуацію, коли відповідальність за посягання на спеціального потерпілого вже фактично забезпечується загальними нормами КК, однак законодавець додатково конструює самостійні спеціальні склади, які переважно відтворюють ту саму модель посягання, змінюючи насамперед ознаку потерпілого та зв'язок діяння з виконанням ним службових, професійних чи громадських обов'язків.

Найбільш виразно ця проблема простежується у сфері кримінально-правової охорони життя спеціальних потерпілих. Так, п. 8 ч. 2 ст. 115 КК уже передбачає відповідальність за умисне вбивство особи або її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового чи громадського обов'язку. Водночас у КК передбачено окремі спеціальні норми про посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, журналіста, судді, захисника, представника особи, представника іноземної держави (ст. 112, 348, 348-1, 379, 400, 443 КК).

Подібне дублювання відбувається і щодо погроз, насильства, тілесних ушкоджень, умисного знищення або пошкодження майна, а також захоплення заручників. Загальні склади відповідних кримінальних правопорушень уже передбачені у КК, однак у низці випадків законодавець відтворює їх у спеціальних нормах, модифікуючи передусім фігуру потерпілого та доповнюючи їх ознакою зв'язку посягання з виконанням ним службових, професійних чи громадських обов'язків. У результаті Особлива частина КК ускладнюється значною кількістю близьких за змістом норм, що відрізняються не стільки характером самого діяння, скільки правовим статусом потерпілого. Це посилює казуїстичність кримінального закону та створює труднощі при розмежуванні загальної

та спеціальної норм.

Таке паралельне регулювання не є помилковим саме по собі, однак воно порушує принципове питання: за яким критерієм одні випадки посягання на життя у зв'язку з виконанням суспільно значущих функцій охоплюються кваліфікованим складом умисного вбивства, а інші – виокремлюються у самостійні спеціальні склади. За відсутності чітких критеріїв такого розмежування виникає не лише надмірна казуїстичність кримінального закону, а й практичні труднощі у кваліфікації вчиненого. У цьому контексті слушною є позиція В. О. Навроцького, який застерігає від невиправданого виокремлення спеціальних норм із загальних за відсутності чітких критеріїв такого розмежування, оскільки це штучно створює конкуренцію норм і ускладнює правильну кваліфікацію [22, с. 512].

Додатковим аргументом на користь критичної оцінки такої законодавчої моделі є труднощі, які вона породжує у правозастосуванні. Як слушно зазначають І.І. Давидович і К.П. Задоя, спеціальні норми, що передбачають охорону здоров'я та особистої безпеки окремих спеціальних потерпілих, не завжди охоплюють усі прояви фізичного насильства, криміналізовані на рівні загальних норм. Наприклад, інші насильницькі дії, що спричинили фізичний біль, передбачені ст. 126 КК, однак вони не згадуються у ст. 345 і ст. 350 КК. У таких випадках кваліфікація має здійснюватися за загальною нормою [23, с. 17]. Це свідчить про те, що спеціальні норми не лише дублюють загальні кримінально-правові заборони, а й подекуди виявляються вужчими за них за обсягом охоплення караних проявів насильства.

Запровадження спеціальних норм, спрямованих на кримінально-правову охорону потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків, традиційно обґрунтовують потребою в посиленому захисті таких осіб. Отже, запровадження таких норм є виправданим лише тоді, коли воно справді відображає вищий ступінь суспільної небезпеки посягання та забезпечує більш послідовну й сувору кримінально-правову реакцію. Тому постає питання, чи справді вони забезпечують посилення кримінальної відповідальності.

Аналіз санкцій спеціальних норм не дає підстав для висновку про реальне посилення відповідальності. І.З. Сень слушно звертає увагу на те, що у низці випадків законодавець, виокремлюючи посягання на життя спеціального потерпілого в окремий склад, фактично модифікує відповідальність суперечливим чином. Зокрема, порівняння ст. 348-1 КК з п. 8 ч. 2 ст. 115 КК крізь призму правил призначення покарання за незакінчений злочин дає підстави стверджувати, що за закінчене умисне вбивство журналіста нижню межу покарання навіть знижено. Водночас щодо замаху одночасно виявляються як елементи посилення, так і пом'якшення відповідальності. За таких умов важко стверджувати, що спеціальна норма послідовно відображає підвищений ступінь суспільної небезпеки відповідного посягання [4, с. 128-129].

Додатковим підтвердженням непослідовності законодавця є спеціальні норми про погрозу. Як зазначає М.К. Дімітров, проблеми у цій частині простежуються як на рівні диспозицій, так і на рівні санкцій. Особливо показовою є ч. 1 ст. 350 КК, у якій щодо службової особи або громадянина, який виконує громадський обов'язок, криміналізовано лише погрозу заподіяти тяжкі тілесні ушкодження. Така конструкція видається невваженою, оскільки особа, яка погрожує, зазвичай не конкретизує ступеня тяжкості можливого насильства, а погроза менш небезпечним насильством також здатна вплинути на нормальну діяльність відповідних осіб [24, с. 143]. Крім того, М.К. Дімітров переконливо доводить, що санкції спеціальних норм про погрозу вбивством не утворюють послідовної системи: в одних випадках спеціальна норма фактично пом'якшує кримінально-правову реакцію порівняно із загальною, в інших – справді її посилює. Особливо виразно це помітно при зіставленні ч. 1 ст. 345, ч. 1 ст. 345-1, ч. 1 ст. 350, ч. 1 ст. 377 та ч. 1 ст. 405 КК. Звідси автор робить обґрунтований висновок про необґрунтовані коливання в караності погроз щодо різних спеціальних потерпілих, які навряд чи можна пояснити лише різницею у соціальній значущості виконуваних ними функцій [24, с. 169-170].

На внутрішню неузгодженість санкцій спеціальних норм звертають увагу й інші вчені. Так, Р.О. Мовчан зауважує, що санкція ч. 1 ст. 347-1 КК є м'якшою, ніж санкція загального складу, передбаченого ч. 1 ст. 194 КК, оскільки не передбачає такого альтернативного виду покарання, як позбавлення волі на певний строк. Більше того, виникає парадоксальна ситуація, за якої лише за погрозу знищення або пошкодження майна журналіста (ч. 1 ст. 345-1 КК) потенційно може бути призначено суворіше покарання, ніж за фактичне знищення або пошкодження такого майна (ч. 1 ст. 347-1 КК) [25, с. 215-216]. А.В. Боровик, аналізуючи санкції норм, що забезпечують кри-

мінально-правову охорону представників влади, також констатує їх безсистемність, а подекуди – алогічність і необґрунтованість [26, с. 426].

У цьому контексті показовою є також позиція О.В. Острогляда, який слушно наголошує, що превентивний ефект забезпечує насамперед невідворотність кримінальної відповідальності, а не її суворість [2, с. 176]. Цей висновок має принципове значення для оцінки досліджуваних спеціальних норм: саме по собі множення спеціальних складів та ускладнення санкцій ще не свідчать про підвищення ефективності кримінально-правової охорони.

Отже, дублювання загальних складів кримінальних правопорушень у сфері охорони спеціальних потерпілих супроводжується також внутрішньою неузгодженістю спеціальних норм. У низці випадків вони не забезпечують очікуваного посилення кримінально-правової охорони, а навпаки, створюють ситуації, за яких санкція спеціальної норми виявляється частково м'якшою, а конструкція її диспозиції – менш вдалою порівняно із загальною нормою. Це свідчить про те, що надмірна казуїстичність кримінального закону не лише перевантажує Особливу частину КК, а й розмиває логіку диференціації кримінальної відповідальності.

4. Неможливість належної диференціації кримінальної відповідальності та ускладнення кваліфікації.

Окремим концептуальним недоліком спеціальних норм кримінально-правової охорони відповідних потерпілих є те, що вони не завжди забезпечують належну диференціацію кримінальної відповідальності. Прагнення законодавця створити окрему статтю для захисту певної категорії потерпілих нерідко призводить до того, що в межах одного складу штучно поєднуються різні форми насильницької поведінки та різні за змістом наслідки. У результаті спеціальна норма втрачає внутрішню визначеність і починає поступатися загальним нормам за точністю законодавчого опису.

Як слушно зазначають І.І. Давидович і К.П. Задоя, у ч. 2 ст. 345, ч. 2 ст. 346, ч. 2 ст. 350, ч. 2 ст. 377, ч. 2 ст. 398 та ч. 2 ст. 405 КК в межах одного юридичного складу поєднано альтернативні прояви насильства та різні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю потерпілого. Це ускладнює відмежування таких норм від загальних складів кримінальних правопорушень проти здоров'я особи й створює труднощі у встановленні меж їх співвідношення зі ст. 121, 122, 125, 126 КК. Особливо показовою є конструкція ч. 2 ст. 405 КК, яка фактично охоплює тілесні ушкодження будь-якого ступеня тяжкості, побої та інші насильницькі дії щодо начальника [23, с. 17]. Така модель законодавчого опису є надто широкою й водночас недостатньо диференційованою.

Подібну проблему підкреслює й І.З. Сень, вказуючи, що ч. 2 ст. 345-1 КК є спеціальною одночасно щодо ст. 126, 125 та 122 КК [4, с. 111-112]. Це свідчить про те, що спеціальна норма інколи акумулює в собі одразу кілька загальних складів, які в системі загальних норм розмежовано значно чіткіше. Наслідком цього є не спрощення, а ускладнення кримінально-правової кваліфікації. Більше того, як зазначають І.І. Давидович і К.П. Задоя, іноді спеціальні норми виявляються навіть вужчими за загальні, не охоплюючи окремих проявів фізичного насильства, що змушує правозастосувача знову звертатися до загальних норм [23, с. 17]. Отже, концептуальна вада полягає в тому, що спеціалізація кримінально-правової охорони не завжди супроводжується належною диференціацією відповідальності. Подекуди вона, навпаки, породжує внутрішню неузгодженість і додаткові труднощі при кваліфікації вчиненого.

5. Порушення вимог рівності та кримінально-правової пропорційності.

Ще однією концептуальною проблемою кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків є її складне співвідношення з принципом рівності та вимогою кримінально-правової пропорційності. Сам по собі підвищений захист осіб, які виконують суспільно значущі функції, не викликає заперечень. Однак така диференціація кримінально-правової охорони має бути належно обґрунтованою, внутрішньо узгодженою та системною. Натомість чинна модель нерідко справляє враження вибіркового, а подекуди й випадкового законодавчого підходу.

Як слушно зазначає М.К. Дімітров, кримінальний закон в контексті відповідальності за погрозу заподіяти шкоду щодо загального потерпілого окремо охороняє лише безпеку життя (ст. 129 КК) та власності (ст. 195 КК), тоді як безпека інших важливих благ – здоров'я, волі, честі, гідності, статевої недоторканості – практично не отримує самостійного кримінально-правового захисту. Причому щодо спеціальних потерпілих кримінально-правова охорона безпеки окремих із цих благ передбачена ст. 345, 345-1, 346 КК. Така асиметрія порушує питання не лише про об-

грунтованість розширення захисту спеціальних потерпілих, а й про наявність прогалин у кримінально-правовій охороні загального потерпілого [24, с. 75-76]. Інакше кажучи, спеціалізація норм за ознакою потерпілого в окремих випадках веде не стільки до посилення охорони спеціальних суб'єктів, скільки до непропорційного звуження охорони інших осіб.

Крім того, як наголошує М.К. Дімітров, якщо законодавець визнає певні блага настільки важливими, що встановлює кримінальну відповідальність за посягання на них, то і погроза заподіяння шкоди таким благам повинна теж каратися у кримінально-правовому порядку. Натомість у чинному законі спостерігається фрагментарність: погроза вбивством карається, погроза знищення майна – також, однак погрози заподіяння тілесних ушкоджень, позбавлення волі чи сексуального насильства не мають належної загальної кримінально-правової охорони [24, с. 75-76]. Це свідчить про порушення вимог пропорційності та системності у визначенні меж криміналізації. Відтак проблема полягає не лише в розширенні охорони спеціальних потерпілих, а й у відсутності концептуально вивіреної моделі захисту найважливіших благ особи загалом.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що кримінально-правова охорона спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків у чинному КК має фрагментарний і концептуально неузгоджений характер. Вона не утворює єдиної системи, а становить сукупність різнорідних нормативних рішень, що формувалися в різний час, за різною логікою й без єдиного підходу до визначення підстав, меж і форм посиленої кримінально-правової охорони таких осіб.

Відсутність єдиної моделі кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків зумовлює низку взаємопов'язаних проблем.

По-перше, багаторівневий і внутрішньо неузгоджений характер відповідних кримінально-правових заборон ускладнює пошук норми, що підлягає застосуванню, а також визначення критеріїв її відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень. Зазначений захист забезпечується через самостійні спеціальні норми, кваліфіковані склади загальних норм і загальні кримінально-правові заборони, що застосовуються субсидіарно. Такий механізм не має єдиного критерію розмежування сфер дії відповідних норм, що породжує їх конкуренцію та труднощі правозастосування.

По-друге, відсутність єдиного підходу виявляється в різних способах законодавчого опису зв'язку між посяганням і виконанням потерпілим відповідних обов'язків, а також у неоднакових підходах до нормативного визначення самих спеціальних потерпілих. Унаслідок цього зміст і межі спеціального кримінально-правового захисту нерідко залежать не лише від тексту КК, а й від положень інших нормативних актів та практики їх тлумачення.

По-третє, чинне законодавство характеризується нерівномірністю та несистемністю захисту різних категорій спеціальних потерпілих. Для одних із них сформовано розгорнуті блоки спеціальних норм, що охоплюють охорону життя, здоров'я, волі, власності та діяльності, тоді як для інших передбачено лише окремі фрагментарні приписи. Така асиметрія не завжди має переконливе доктринальне пояснення і свідчить про вибірковий характер законодавчого підходу.

По-четверте, значна частина спеціальних норм фактично дублює загальні склади кримінальних правопорушень, змінюючи переважно фігуру потерпілого та вказівку на зв'язок посягання з виконанням ним службових, професійних чи громадських обов'язків. Це посилює казуїстичність кримінального закону, ускладнює структуру Особливої частини КК і не завжди зумовлює реальне посилення кримінальної відповідальності. У низці випадків спеціальні норми виявляються менш вдалими за загальні як за конструкцією диспозиції, так і за змістом санкцій.

По-п'яте, спеціалізація кримінально-правової охорони не завжди супроводжується належною диференціацією кримінальної відповідальності. Окремі спеціальні норми поєднують у межах одного складу різні форми протиправної поведінки та різні за змістом наслідки, що ускладнює їх відмежування від загальних норм і породжує додаткові проблеми при кваліфікації вчиненого.

По-шосте, окремою проблемою є співвідношення такої моделі охорони з принципом рівності та вимогою кримінально-правової пропорційності. Посилений захист спеціальних потерпілих сам по собі є виправданим, однак його сучасна законодавча форма не завжди узгоджується з потребою системного й пропорційного захисту найважливіших благ особи загалом. У результаті в окремих випадках спостерігається не лише посилення охорони спеціальних потерпілих, а й непропорційне звуження кримінально-правового захисту загального потерпілого.

Подальше вдосконалення кримінального законодавства у цій сфері має бути орієнтоване не на фрагментарне розширення кола спеціальних норм, а на формування єдиної концепції кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих. Найбільш виправданим є збереження спеціальних норм передусім у тих випадках, коли криміналізується втручання в законну діяльність відповідної особи, перешкоджання її здійсненню або інші форми протидії виконанню нею службових, професійних чи громадських обов'язків. Водночас посягання на особисті блага таких осіб у багатьох випадках доцільно охоплювати кваліфікованими складами загальних норм за умови їх системного вдосконалення. Це дало б змогу зменшити казуїстичність кримінального закону, підвищити його системність і забезпечити більш послідовну диференціацію кримінальної відповідальності. Такий підхід сприяв би підвищенню якості кримінального законодавства та вдосконаленню практики його застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вознюк А.А. Спеціальні потерпілі у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків: поняття, ознаки, види. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Випуск 2. Ч. 3. С. 32–42. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.4>.
2. Острогляд О.В. Кримінально-правове регулювання в професійній діяльності журналіста. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія «Право». 2021. № 11. С. 171–180. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.171-180.
3. Бабанін С.В. Окремі питання криміналізації та пеналізації посягань на життя та здоров'я особи, вчинених у співучасті. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. С. 95–100. DOI: <https://doi.org/10.32782/2078-3566/2025-5-15>.
4. Сень І.З. Спеціальні норми у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 280 с.
5. Боровик А.В. Кримінальні правопорушення проти представників влади: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2024. 545 с.
6. Бориславський Р.А. Диференціація кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження майна за кримінальним правом України: дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». Львів, 2020. 237 с.
7. Газдайка-Василишин І.Б. Захоплення журналіста як заручника: проблеми теорії та практики. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства*. 2022. № 60. С. 3–19. <https://lib-repo.pnu.edu.ua/handle/123456789/16394>.
8. Мартишко М.В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження майна: дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». Київ, 2025. 239 с.
9. Павлова О.С. Кримінально-правова охорона професійних прав журналістів (порівняльно-правове дослідження): дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». 2025. 325 с.
10. Сподарик Ю.В. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти журналістської діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 92. С. 141–150. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i92.3270>.
11. Шармар О.М. Особливості кримінальної відповідальності за умисне знищення чи пошкодження чужого майна. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 83. Ч. 3. С. 163–168. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.25>.
12. Семенюк-Прибатень А.В. Кримінально-правова характеристика знищення та пошкодження майна за Кримінальним кодексом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2016. 19 с.
13. Гальцова В.В., Володіна О.О. Окремі проблеми кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження чужого майна за кримінальним законодавством України. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 1. С. 189–194. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2022.35.
14. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Умисне знищення або пошкодження чужого майна: питання кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Вип. 1, ч. 2. С. 368–380. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.59>.
15. Гродецький Ю.В. Кримінально-правова охорона законної професійної діяльності у сфері підготовки та поширення масової інформації. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. Т. 1. № 17. С. 146–172. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.17.260526>.

16. Максимович Р.Л. Про спеціального потерпілого в Кримінальному кодексі України. Науковий вісник *Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2024. № 3. DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-3-10>.
17. Боровик А.В. Представник влади як потерпілий від кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Випуск 3. С. 189–197. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.34>.
18. Боровик А.В. Проблеми уніфікації потерпілих у складах кримінальних правопорушень проти представників влади. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2022. № 3 (77). С. 55–66. DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.3.6>.
19. Кузнецов В.В. Кримінально-правова охорона авторитету управління державної охорони України: до постановки питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 79–88. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.4/79-88>.
20. Ісаєнко Є.Г. Журналіст як потерпілий від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2024. Випуск 4 (108). С. 74–85. DOI [10.32782/2786-9156.108.4.74-85](https://doi.org/10.32782/2786-9156.108.4.74-85).
21. Винник А.О. Особливий правовий статус особи, яка забезпечує призов та мобілізацію: карати не можна захищати. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2025. № 12 (94). С. 144–153. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-12-11789>.
22. Навроцький В. З професорської шухляди. Івано-Франківськ: Фоліант, 2016. 705 с.
23. Давидович І.І., Задоя К.П. Особливості кваліфікації насильницьких злочинів, які вчиняються щодо так званих спеціальних потерпілих. *Адвокат*. 2013. № 2. С. 15–17.
24. Дімітров М.К. Теоретичні та практичні аспекти погроз у кримінальному праві: монографія / за ред. Г.З. Яремко. Львів: Левада, 2021. 238 с.
25. Мовчан Р. Спеціальні норми щодо кримінально-правового захисту журналістської діяльності (ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК): науково-практичний коментар окремих дискусійних положень. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 209–221. DOI: [10.31733/2078-3566-2024-1-209-221](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-1-209-221).
26. Боровик А.В. Санкції за кримінальні правопорушення проти представників влади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 421–427. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/105>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Вознюк А.А., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0